

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה: תפילה

סוגיה לא: הכנה לתפילה - תפילה מתוך כבוד ראש ומתוך שמחה
של מצוה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה לא: הכנה לתפילה - תפילה מתוך כובד ראש ומתוך שמחה של מצוה

* *

רקע

בתפילה אדם זוכה לעמוד לפני מלכו של עולם, ולדבר עמו, כביכול, כדבר איש עם רעהו. מעמד זה מחייב התנהגות נאותה, וסוגייתנו עוסקת בהכנה הנדרשת למעמד זה.

מקורות

א. גמ' ל:--לא. "אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש... ואמרי לה עד בי דורא"

ב. רש"י ד"ה כובד ראש

פירוש המשנה לרמב"ם פ"א מ"א, "ענין כובד ראש... ואז מתחילים להתפלל"

תלמידי רבינו יונה כא. ד"ה אין

מאירי ד"ה והמשנה הראשונה

ג. תוס' ד"ה רבנן, רב

רי"ף כא:--כב: "תנו רבנן אין עומדין להתפלל מתוך דין... דבר הלכה שמתוך כך זוכרו"

תלמידי רבינו יונה כא. ד"ה כדי, כב. ד"ה רבנן

רא"ה ד"ה רבנן עבדי כמתני', ורב שימי בר אשי עביד כבריתא

ד. רמב"ם הל' תפילה פ"ד הל' א, טו-טז, יח

ה. שו"ע סי' צג, ומשנה ברורה

פירוש המשנה לרמב"ם פ"ה מ"א, "ענין כובד ראש... ואז

מתחילים להתפלל"

ענין כובד ראש, הרצינות וההתכוננות, כאמרו "עבדו את ה' ביראה". וענין שוהין, ממתנינים, כלומר שהיו ממתנינים לפני התפלה שעה ובה מפסיקים השיחה והמחשבות ואז מתחילים להתפלל.

מאירי ד"ה והמשנה הראשונה

והמשנה הראשונה ממנו תבאר לנו איך האדם צריך לכוין בתפלתו ושלא יפנה לבו לזולת התפלה ושיתבונן בעצמו לפני מי הוא עומד, ואמר על זה: אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש, כלומר מתוך הכנעת הלב ושחיית הקומה לא בקומה זקופה ובעזות מצח.

רא"ה ד"ה רבנן עבדי כמתני', ורב שימי בר אשי עביד כבריתא

רבנן עבדי כמתני'. פירוש דמצלו מתוך כובד ומתוך יראה שנותנים לעצמם עד שלא יתפללו.

ורב שימי בר אשי עבדי כבריתא. פירוש לצלויי מתוך שמחה, דמתוך שמחה שכלו של אדם גובר.

הסבר הסוגיה

אינן עומדים להתפלל אלא מתוך כבוד ראש. [משנה ל:]

סוגייתנו עוסקת בדיני הכנה לתפילה, והיא מביאה שלושה מקורות תנאיים המגדירים את ההכנה הנדרשת לתפילה: המשנה אומרת: "אינן עומדין להתפלל אלא מתוך כבוד ראש". ברייתא אחת אומרת: "אינן עומדין להתפלל לא מתוך דין ולא מתוך דבר הלכה אלא מתוך הלכה פסוקה". וברייתא שנייה אומרת: "אינן עומדין להתפלל לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות ולא מתוך שחוק ולא מתוך שיחה ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך דברים בטלים אלא מתוך שמחה של מצוה".

נחלקו הראשונים מהו "כבוד ראש": רש"י [ד"ה כבוד ראש] מפרש "הכנעה", הרמב"ם [פירוש המשנה פ"א מ"א] מפרש: "רצינות והתכוננות", והמאירי [ד"ה והמשנה הראשונה] מפרש: "הכנעת הלב ושחיית הקומה לא בקומה זקופה ובעזות מצח".

לפי פירושה של רש"י והרמב"ם ההכנה שהמשנה מחייבת לפני התפילה היא הכנה נפשית, עמידה לפני מלך המלכים מחייבת רצינות ומחייבת הכנעה. המאירי מוסיף שהכנעת הלב חייבת לקבל גם ביטוי מעשי, ואסור לעמוד בתפילה בקומה זקופה ובעזות מצח¹.

שתי הברייתות אינן עוסקות בהכנה נפשית אלא בהכנה מעשית, אחת מורה שלא לעסוק בדין ודבר הלכה אלא בהלכה פסוקה, והשנייה מורה שלא לעסוק בעצבות, עצלות, שיחה, שחוק, קלות ראש ודברים בטלים אלא בשמחה של מצוה.

ניתן להבין שההבדל בין ההכנה הנפשית שבמשנה לבין ההכנה המעשית שבברייתא נובע משתי מטרות שונות. המשנה מכינה את האדם לקראת העמידה לפני המלך, והברייתא מכינה את האדם לכוונה הנדרשת בתפילה. עמידה לפני המלך מחייבת רצינות ומחייבת הכנעת הלב, והכוונה הנדרשת בתפילה מחייבת עיסוק בדבר הלכה ועיסוק בשמחה של מצוה, ששניהם מיישרים את הלב לכוונה הראויה בתפילה.

ניתן לחדד את ההבדל בין המשנה לבין הברייתות בכיוון שונה. ניתן להבין שהמשנה עוסקת בחיוב והברייתות עוסקות באיסור. המשנה מגדירה שחובה לעמוד בתפילה בכבוד ראש. המתפלל חייב להכין את עצמו לפני התפילה לרצינות הראויה לתפילה ולהכנעה הראויה לעמידה לפני המלך. הברייתא אינה עוסקת בחיוב אלא באיסור: אסור לעסוק לפני התפילה בדברים הטורדים את הכוונה, ולכן אסור לעסוק בדין ובדבר הלכה, וכשאדם עוסק בהם הוא צריך להסיר אותם מדעתו על ידי עיסוק בהלכה פסוקה. כמו כן, אסור לאדם לעסוק בשחוק, שיחה וקלות ראש, וכשאדם עוסק בהם הוא צריך להסירם מדעתו על ידי עיסוק בשמחה של מצוה.

¹ רש"י והרמב"ם מפרשים את המונח "כבוד ראש" כביטוי. המאירי מפרשו כפשוטו, כאדם שראשו כבד עליו, וכיוון שראשו כבד, הוא שומטו כלפי מטה.

לפי שני הסברים אלו, ההכנות השונות המובאות במשנה ובברייתות אינן סותרות זו את זו, אלא משלימות זו את זו, אך הגמ' [לא.] אומרת ש"רבנן עבדי כמתניתין ורב אשי עביד כברייתא", ומכך משמע שיש מחלוקת מהי ההכנה הראויה לתפילה.

נחלקו הראשונים בגרסת הגמ' ובפירוש דבריה:

הגרסה שלפנינו, שהיא גרסת רש"י [ד"ה כברייתא] ותוס' [ד"ה רבנן]: "רבנן עבדי כמתניתין ורב אשי עביד כברייתא. תנו רבנן אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות..." גרסת הרי"ף [כב.]: "רבנן עבדי כמתניתין ורב שימי בר אשי עביד כברייתא דתניא אין עומדים להתפלל..." לפי גרסת רש"י ותוס', רב אשי עביד כברייתא שיש לעמוד בתפילה מתוך הלכה פסוקה, ולפי גרסת הרי"ף, רב שימי בר אשי עביד כברייתא שיש לעמוד בתפילה מתוך שמחה של מצוה.

תוס' [ד"ה רבנן, וכך משמע גם מרש"י [ד"ה מתוך קלות ראש]] מפרשים שהברייתא המחייבת עמידה בתפילה מתוך שמחה של מצוה חופפת למשנה. עצבות, עצלות, שחוק, שיחה, קלות ראש ודברים בטלים הם ההפך של כובד ראש, וכדי להגיע לכובד ראש יש לעסוק בשמחה של מצוה. עמידה לתפילה מתוך הלכה פסוקה היא דרישה שהברייתא מוסיפה על המשנה, רב אשי נהג כברייתא והקפיד גם לעמוד בתפילה מתוך הלכה פסוקה, אך הלכה כרבנן שדי לעמוד בתפילה מתוך כובד ראש הנגרם על ידי עיסוק בשמחה של מצוה.

הרי"ף מפרש שהברייתא המחייבת עמידה לתפילה מתוך שמחה של מצוה חולקת על המשנה, ונחלקו הראשונים בפירוש דבריו. תלמידי רבינו יונה [כב. ד"ה ורבנן] מפרשים, כמבואר לעיל, שההכנה של המשנה היא ההכנה הבסיסית לעצם התפילה, ולכן היא מקובלת על כולי עלמא. הברייתא מוסיפה הכנה נוספת המיועדת להגברת הכוונה בתפילה, "שבעוד שיהיה עצב או עצל אינו יכול לכוין כראוי". רב שימי בר אשי נהג כברייתא והקפיד להתפלל גם מתוך כובד ראש וגם מתוך שמחה של מצוה, ורבנן הסתפקו בהכנה של המשנה בלבד.

הרא"ה [ד"ה רבנן, ורב שימי בר אשי] מפרש לפי גרסת הרי"ף, שהמשנה מחייבת הכנה נפשית אחת והברייתא מחייבת הכנה נפשית אחרת. המשנה דורשת להתפלל מתוך יראה, שכן "הוא כמדבר עם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, [ו]ראוי לעמוד לו ביראה וברתת ובזיע" [ל: ד"ה אין עומדין], ואילו הברייתא דורשת להתפלל מתוך שמחה, שכן "מתוך השמחה שכלו של אדם גובר". שתי הכנות אלו אינן יכולות לשמש יחד, ולכן נחלקו האמוראים אם לאמץ את ההכנה של המשנה או את ההכנה של הברייתא [ההלכה פסוקה] אינה דרישה נפשית ואין היא עומדת בניגוד לברייתא האחרת או למשנה. נראה, שלדעת הרא"ה הברייתא המצריכה "הלכה פסוקה" מהווה הגבלה ולא דרישה: אם אתה לומד תורה לפני התפילה סיים את לימודך בהלכה פסוקה, אך אם אינך לומד אינך חייב לעסוק בהלכה פסוקה (עיי' בדבריו ד"ה תנו רבנן. הסבר זה מפורש במאירי ד"ה דברים אלו)].

מביאורו של הב"ח [סי' צג ד"ה ובבואן] לדברי הטור עולה כי הוא מפרש את היחס בין ההכנה שבמשנה לבין ההכנה שבברייתות בדרך אחרת. לדעתו, כולם מודים שהדבר הטוב

ביותר הוא להתפלל מתוך כובד ראש, מתוך הכנעה ויראה. אבל כיוון שלא כל אחד יכול לעמוד בדרישה זו, הקלו הברייתות, שניתן להסתפק גם בשמחה של מצוה או בהלכה פסוקה. נראה שלדעתו, רבנן הקפידו על ההכנה שבמשנה, ורב אשי הסתפק בהכנה שבברייתות.

רבינו יונה [כא. ד"ה כד] מחדש שיש הכנה נוספת להכנה שהמשנה והברייתות מחייבות, והכנה זו אינה חובה אלא מנהגם של החסידים הראשונים: "כדי שיכוונו שיהיה לבם שלם בעבודת המקום ויבטלו מלבם תענוגי העולם הזה והנאותיהם, כי כשיטהרו לבם מהבלי העולם הזה ויהיה כוונתם ברוממות השם תהיה תפלתם רצויה ומקובלת לפני המקום". כל אדם מישראל חייב הן בהכנה לקראת עמידתו לפני המלך והן בהכנה לצורך כוונה בתפילה. חסידים ראשונים קיבלו על עצמם הכנה נוספת, שבה הפנימו מהי חובתם בעולם, ומהי מגמת עבודתם.

סיכום

המשנה אומרת כי "אין עומדים להתפלל אלא מתוך כובד ראש", והברייתות אומרות כי "אין עומדים להתפלל מתוך דין ומתוך דבר הלכה אלא מתוך הלכה פסוקה", ו"אין עומדים להתפלל לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות... אלא מתוך שמחה של מצוה". נחלקו הראשונים במהות ההכנה הנדרשת לתפילה ובגדריה:

רש"י ותוס' סוברים שההכנה לתפילה שבמשנה היא הכנה נפשית, כובד ראש הנרכש על ידי שמחה של מצוה. הברייתא מוסיפה הכנה מעשית, לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה, ורבנן סוברים שאין חיוב להקפיד על הכנה זו.

תלמידי רבינו יונה סוברים שבכל הסוגיה ההכנה לתפילה היא הכנה נפשית. ההכנה הבסיסית המוזכרת במשנה היא כובד ראש. שמחה של מצוה היא הכנה נוספת שמטרתה להגביר את הכוונה בתפילה, ורבנן סוברים שאין חיוב להקפיד על הכנה זו.

הרא"ה סובר שהתנאים נחלקו מהי ההכנה הנפשית הראויה. המשנה סוברת שההכנה הראויה היא הכנעת הלב ויראה, והברייתא סוברת שההכנה הראויה היא שמחה של מצוה. הב"ח סובר שההכנה העדיפה היא הכנה נפשית - כובד ראש, ומי שאינו מסוגל לעשות הכנה זו, יכול להסתפק בהכנה מעשית - שמחה של מצוה.

המאירי סובר שעמידה בתפילה מתוך הלכה פסוקה אינה הכנה, אלא הסרת מניעה [כשעוסק בד"ן או בדבר הלכה, חייב להסיר את מחשבתו מהם על ידי עיסוק בהלכה פסוקה], וכך משמע מתלמידי רבינו יונה ומהרא"ה. מהרמב"ם משמע שאף עמידה בתפילה מתוך שמחה של מצוה אינה הכנה אלא הסרת מניעה.

הלכה

השו"ע [סי' צג סע' ב] פוסק: "לא יעמוד להתפלל אלא באימה והכנעה לא מתוך שחוק וקלות ראש ודברים בטלים... אלא מתוך שמחה כגון דברי תנחומין של תורה". המשנה ברורה [סק"ד] מסביר את פסק השו"ע כשיטת הב"ח, שעדיף להתפלל מתוך אימה והכנעה,

ואם אינו יכול להיזהר בכך, יעמוד בתפילה מתוך שמחה של מצוה. השו"ע [סע' ג] סובר שאין חיוב לעמוד בתפילה מתוך הלכה פסוקה, אבל אסור לעמוד בתפילה מתוך דין ודבר הלכה, ולכן כשעוסק בהם יפנה ליבו להלכה פסוקה.

השו"ע [סע' א] פוסק שצריך לשהות שעה אחת קודם שיתפלל כדי שיכוון לבו למקום. מסביר המגן אברהם [סק"א. מובא במשנה ברורה סק"א] שחסידים שוהים שעה שלמה, ושאר בני אדם יכולים להסתפק בשהייה קצרה, כדי הילוך ח' טפחים.

המשנה ברורה [סק"ה-סק"ו] מוסיף שההלכה שאין עומדים להתפלל מתוך דין ומתוך הלכה אלא מתוך הלכה פסוקה, אינה דוחה תפילה בציבור, וודאי אינה מעכבת כשעובר זמן תפילה. לכן, העוסק בפלפול והתחילו הציבור להתפלל, מתפלל עמהם. וכן הטרוד בעסקי ציבור אינו מבטל תפילה בציבור, אלא מתפלל עמהם אף שאין דעתו מיושבת עליו.